

Mohai V. Lajos

„Ha negyven évig fal mellett éltünk” Balassa Péter emlékének

„Ocsmány ökölharc az irodalom!”
(Arany János)

Volt a kilencvenes évek közepén folyóirattá vált *Beszélő* című lapnak egy izgalmas sorozata: évvösszefoglalókat tartalmazott más-más író tollából. Emlékszem, hogy rám nagy hatással volt Balassa Péter 1987-es évbeszámolója. Ebben a tömör, és olykor izgatott tablóban említi Balassa az előző, 86-os év egyik kiadványát, az *In memoriam Kardos György*-kötetet, mely az egykori Magvető Könyvkiadó mindenható ura előtt tiszteleg. Csak két mondatot idéznék Balassa szenvedélyes cikkéből: „A hódolat Kardos György, az ezredesi rangú verőlegényből lett kultúrmeccénás előtt, »Aczél zárkatársa« előtt, aki az »értékeket védi« (amit épp helyzete és a szereposztás miatt tehetett meg) – az értelmiségi perverzió, a kultúrpolitikai pornográfia és a lehető legnagyobb erkölcsi katyvasz jele volt. 1987-ben már látszott a szinte máig tartó és öngyilkos nagy maszát, ami hozzájárult ahhoz, hogy a régi értelemben vett »könyves« értelmiség lehetséges kritikai jelentőségét és jelentését is elvitassák tőle új undokok (az újak érveit a régiek tolták orruk alá, tálcán).”

Balassa a tőle megszokott kiélesített kritikai hangnemben festette le a kádárizmus irodalmi világát, kemény szavakkal bíralt, ostorozott utólag is; de írásában nem lehetett nem észrevenni, hogy a kilencvenes évekbeli közönségéhez is szól; figyelmeztet a *kádári irodalmi mennyország* részbeni továbbélésére, a múlt kinyújtott karjaira. Tablója ebből az aspektusból nyert különös fényt, pedig e „mennyország” végórája után, a rendszerváltozás utáni években már nem volt szokás Aczél György egykori barátságával dicsekedni, még ha erre viszonylag keveseknek adódott volna módja. Aczél György, a kádárlista kultúrpo-

litika kitalálója és irányítója a félistenek magasából tekintett – kevés kivételtől eltekintve – mindenkire: közismerten szoros kapcsolata volt a rendszer névadójával, ez a tény pedig fokozott mértékben terelte a politika figyelmét az írókra, és az írók figyelő tekintetét a politikusokra. Ez a „kölcsonosság” volt az önkényuralmi rendszer táncrendje – a szorongás foka azonban az íróknál volt hatványozottan nagyobb, még ha tudjuk is: Csoóri Sándor, Nagy Gáspár indexre helyezése, Ilyés Gyula *Szellem és erőszak* című könyvének betiltása és a második nyilvánosságot választó írók, például Petri György, Radnóti Sándor lemerülése komoly fejtörést okozott a „politikának”. Aczél és Kádár megszólalásain sok múlott, szinte minden; ezért az irodalom művelői számára az sem lehetett közömbös, hogy a könyvkiadás parancsnoki posztjaira kiket vezényelt a rendszer; a magyar írók a műveiket ugyanis csak két kiadóban jelentethették meg: a Szépirodalmiban és a Magvetőben. A hallgatag és simulékony prózaíró Illés Endre látszólag csöndes végrehajtója volt a szocialista kultúrpolitikának, mégis az ő igazgatása alatt látott napvilágot a Szépirodalmi Könyvkiadóban Kosztolányi életműsorozata, a hetvenes-nyolcvanas évek – megítésem szerint – egyik legnagyobb kiadói teljesítménye. A szépirodalom másik kiadójának, a Magvetőnek azonban már igazi „hadművelői főnök” jutott: a hírhedt Katonapolitikai Osztály egykori ezredese, Kardos György. Ő egy személyben jelenítette meg a rendszer cinikus viszonyát, általában ellentmondást nem tűrő magatartását az írókkal szemben.

Magam személyesen nem találkoztam Kardos Györggyel, máig ható legendáriumának a részletei azonban olykor eljutottak hozzám is. A szigorú férfi hírében álló, kedvetlen és mogorva, civilként is katonai drillt árasztó Kardos – baljós kifejezéssel élve – élet-halál ura volt: a rendszer ellenfeleit egyszerűen hatalmi szóval, uralmi paranccsal tartotta távol a nyilvánosságtól. Ehhez a jellemzéshez tartozik azonban némi szépségtapaszt is, hiszen a kiváló Sánta Ferencet is évtizedeken át „eltartotta”, pedig akkorra már kiszáradt az író toll Sánta kezében. Kardos elveinek azonban semmi és senki sem állhatta útját, és a Sántához fogható szakmai tekintély nem befolyásolta a döntéseit; emlékszem még Eötvös collegista

diákként a hetvenes évek második felében arra a levélre, amelyet Lukácsy Sándor mutatott meg: Kardos szemrebbenés nélkül törte derékba Mészöly Miklós, Lukácsy Sándor, Szörényi László és Fogarassy Miklós a múlt elfeledett ritkaságaiból indított könyvsorozatát, a *Magyar Tallózót*. Ennek első négy kötetét – köztük volt Csáth Géza nevezetes elmekörtani tanulmánya – korábban maga engedélyezte, a szerkesztői önállóságot azonban – legalábbis tőlük, kik kétes személyekként állhattak előtte – nem tűrte el.

Kardos György céljainak eléréséhez lelkiismeret-furdalás nélkül, kíméletlen szerszámként használta föl például a szocialista szerzői jog diabolikus emlékű paragrafusait, amelyek mindenféle önrendelkezéstől megfosztották az írókat, mihelyt valamely kéziratára valamely kiadó rátette a kezét. Él még ma is a szóbeszéd, hogy a politikailag kicentizett kiadási terv volt az ára annak, hogy valódi értékek ne maradhassanak az asztalfiókok mélyén. Ebben is nyilván lehet igazság: akadtak viszont írók, akik elvetették a Kádár-korszak kiadói játékszabályait, nem éltek az öncenzúra eszközével. A helyzetre igen jellemző a *Leírás* című Nádas Péter-kötet hátráltatása; ennek egyik dokumentumát, az író Kardos Györgyhez küldött levelét idemácsolom: „1972. január 19-én átadtam a kiadónak a *Leírás* című novelláskötetemet. A kiadó 1972. március 6-án értesített, hogy keressem fel szerkesztőjét. A megbeszélésen a lektorok pozitív véleményéről értesültem, s a kiadó 1972. április 18-i dátummal szerződést küldött, amelynek 6. pontjában ez áll: »A kiadó köteles a mű első kiadását a kézirat elfogadásától számított 4 éven belül kiadni.« Mivel a kiadó a szerződés 5. pontjában vállalt kötelezettségének nem tett eleget, és a kézirat elfogadásáról írásban nem értesített, de egy 1972. június 1-én keltezett levélben megkért, hogy kötetem tipográfiájának megbeszélése ügyében keressem fel a kiadó műszaki osztályát, ami mindenképpen a kézirat elfogadását bizonyítja, valamint tekintettel arra, hogy a szerződést nem előzetesen kötöttük, hanem a kézirat szóbeli elfogadása után, a szerződéskötés napját kénytelen vagyok az elfogadás napjának is tekinteni. Az elmondottak alapján kérem a kiadót, hogy amennyiben a szerződésben vállalt négy éven belül, tehát 1976. április 18-ig, kéziratomat – melynek sorsa 1972 júniusa óta számomra ismeretlen – szándékában van

megjelentetni, akkor erről értesítsen. Értesítés hiányában 1976. április 18-tól a szerződésben foglaltakat – a fennálló jogszabályok értelmében – nem tarthatom magamra nézve kötelezőnek.” (A könyv végül a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg 1979-ben.)

A rendszert szolgai módon kiszolgáló féltehetségek, a rendszer ideológiát fércművekben tematizálók, támogatók azonban nem panaszkodhattak: bőséggel jutott pénz rá, hogy nyomdafestékhez jussanak. Amire azonban Balassa kritikus értékelésében mindenekelőtt gondolhatott, az az, hogy Kardosnak komoly része volt abban, hogy meginogjon az irodalom belső értékrendje. Nemcsak arról volt szó ugyanis, hogy félresiklott, derékba tört pályák, kicsorbult jellemek, behorpadt művek tucatjait szülte a korai, de még a kései Kádár–Aczél-kor is – hasonló pályákra valamennyi irodalomtörténeti korszakban lehet példát találni; a művészek alkoholizmusa és depressziója például minden időben szállítja az áldozatait Hádésznek –, hanem arról is, hogy Kardos a saját, kizárólagossá tett szempontrendszerével jellemtorzulásra, elgyávulásra készített írókat – innen eredhetett Balassa „szenvedélykítőrése”, hogy az ő egyik metaforáját használjam.

Ebben persze az irodalom fő hatásainak és személyesen Aczél Györgynek is döntő szerepe volt. Csak egy példa: a József Attila-díj rozsdafoltja maradt az idők végezetéig, hogy a regénypoétikai fordulatot hozó Mészöly Miklós egyszer sem kapta meg; a dilettáns Berkesi András – a Kardossal politikailag egyívású lektúrgyáros – viszont triplázott is. A létező szocializmus hamis eszményeit hirdető irányzatos és a dilettantizmus határát súroló szerzőknek valamely állami elismerés menlevelet biztosított: kézírataik mellé szinte lehetetlen volt kérdőjelet illeszteni. (Akik illesztettek, például az erős jellemű Domokos Mátyás, az komoly fejmosásban részesült.)

A Kádár–Aczél-korszak irodalmának nyugtalan pillanataira és kinyújtott karjaira a Balassánál kevésbé karcosan fogalmazó Esterházy Péter egyik 1990-ben papírra vetett szentenciájában lettem valamelyest – önkritikus – magyarázatra: *„Ha negyven évig fal mellett éltünk, akkor ennek a szabályait, törvényeit tanultuk meg. A félelem, az óvatosság, a bizalmatlanság törvényeit.”*